

перед частниками. Акцентовано, что с 1926 г. власть перешла от ограничения к вытеснению арендаторов и к концу 1928 г. их практически не осталось.

Ключевые слова: Подиля, НЭП, аренда, арендар, приемо-сдаточная комиссия.

Mykola Oliynyk

PRACTICAL APPLICATION OF LEASES IN PODOLIA DURING NEP

The present article researches the introduction of lease in Podillya region in 1921–1928. The archive materials suggest that the principle reason why the Soviet authorities resorted to the lease was inability of the bilshovyk's state to reestablish an effective management of the economy and to rebuild it after the war. As a fact, when adopting the decision on introduction of lease on 4 July 1921, the First Podillya provinces Congress insisted on the need to be driven by the economic expediency and profit. By mid-October 1921, cooperatives, handicraft guilds, enterprises, private individuals, military units, and state political management institutions rented 83,58 % of registered enterprises. The article clarifies the specific characteristics of leasing in the leading branches of Podillya economy – sugar and milling industries. It also reveals that lease contracts were not always transparent and serving the community needs. When choosing tenants, the authorities preferred state enterprises to private entrepreneurs. The article emphasizes that the dilapidation of many enterprises, general hardship situation in the province, unbearable taxes and high renting fees were impeding the lease. It was established, that as of 1926, the authorities shifted from harassing the tenants, who were perceived as class enemies, to their targeted crowding out of the market. This was achieved by raising the renting fees and taxes and by direct provocations. Economic considerations were not taken into account. As a result, by the end of 1928 there were practically no tenants in Podillya.

Key words: Podillya, NEP, lease, tenant, Leasing Commission.

УДК 947.084.3/6(477.82)

Ярослава Мартинюк

ДОБРОЧИННА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ САМОВРЯДУВАННЯ НА ВОЛИНІ (1921–1939 РР.)

Однією із важливих ділянок праці органів самоврядування на Волині у міжвоєнний період була добродійна діяльність. Вона передбачала усі типи опіки над дітьми, каліками, вбогими, бездомними та непрацездатними, а також захист материнства, турботу про потерпілих під час війни, запобігання жебрацтву і бродяжництву, боротьбу з алкоголізмом. В умовах економічної кризи особливо актуальною була допомога безробітним, у інших випадках – потерпілим від пожеж та стихійних лих. У статті простежується соціальна опіка, здійснювана органами самоуправління, яка набувала найрізноманітніших форм та проявів. Підкреслюється, що доробок їх праці у цій сфері є вагомим, а досвід – особливо цінним.

Ключові слова: Волинське воєводство, територіальне самоврядування, ім'я, громада, магістрат.

Загальний аналіз праці на Волині у міжвоєнний період органів як міського, так і територіального самоврядування дає можливість виділити ряд її найбільш характерних рис та особливостей.

По-перше, позбавлені законодавством можливості серйозного впливу на політичне життя краю, самоуправи покликані були вирішувати найактуальніші соціально-економічні проблеми. Підтримка сільського господарства і промисловості, ремесла і торгівлі, широкомасштабне міське будівництво і спорудження мережі доріг – ось далеко не повний перелік тих завдань, котрі ставили перед собою й успішно виконували самоврядні інституції з метою піднесення економічного рівня відсталого у господарчому відношенні регіону.

По-друге, здійснювати широке коло своїх обов'язків органам самоврядування доводилося у досить важких умовах, ускладнених глибокою економічною кризою, зростаючою інфляцією, нерівномірним надходженням державних інвестиційних вкладів, а понад усе – прагненням польського уряду обмежити фінансову незалежність самоуправ, що особливо яскраво проявилось у його податковій політиці. Однак, незважаючи на перелічені перешкоди, органи самоврядування у міжвоєнний період проявляли досить активну підприємницьку ініціативу і проводили власну господарську діяльність. Це надавало їм можливість не лише власними силами утримувати необхідний штат працівників, самостійно фінансувати більшість проєктів із запланованої програми

праці, але й здійснювати необхідні капіталовкладення в такі галузі, що безпосередньо не належали до їх компетенції, наприклад, освіту та медицину.

По-третє, державні інвестиції у розвиток Волині в тому розмірі, в якому вони надходили у 1920–1930-х рр., не забезпечували зростаючих потреб регіону, особливо це стосувалося його соціальної сфери. Саме тому фінансова підтримка загальної початкової освіти, діяльність щодо підвищення рівня медичного обслуговування населення воєводства та санітарного стану його міст та сіл, опіка над тими мешканцями краю, котрі особливо її потребували, значною мірою здійснювались органами самоврядування. Їх доробок у цих галузях є вагомим, а досвід – особливо цінним.

Автор поставила за мету висвітлити у статті одну із важливих ділянок праці органів самоврядування якою була добродійна діяльність. Вона передбачала усі типи опіки над дітьми, каліками, вбогими, бездомними та непрацездатними, а також охорону материнства, турботу про потерпілих під час війни, запобігання жебрацтву і бродяжництву, боротьбу з алкоголізмом. В умовах економічної кризи особливо актуальною була допомога безробітним, в інших випадках – потерпілим від пожеж та стихійних лих. Найбільш розповсюдженими були випадки, коли добродійна діяльність охоплювала окремі сім'ї незаможних членів ґмін, які потребували невідкладної реальної допомоги з боку самоуправ. Соціальна опіка, здійснювана органами самоуправління набувала найрізноманітніших форм та проявів.

Слід відмітити, що з початку створення у Волинському воєводстві органів територіального самоврядування, добродійна діяльність не належала до їх обов'язків, закріплених за ними законодавчо. Однак на Волині справа соціальної опіки самоуправ над «хворими та бідними» була традиційно розвинутою ще з часів входження краю до складу Російської імперії. Згідно із законодавством останньої, ґміни були зобов'язані оплачувати лікування своїх незаможних членів, котрі не мали змоги здійснювати це самостійно [1, с. 32].

Однак ця справа була тісно пов'язана із ретельним веденням статистики населення кожної окремої ґміни воєводства. У багатьох із ґмін дані так звані «книги постійного населення» не мали нічого спільного із фактичним станом речей. Більшою мірою це стосувалося ґмін, де місцеві умови життя та праці не могли задовольнити зростаючих потреб населення, котре в пошуках заробітку переїжджало з місця на місце, переважно до міст. Одночасно ґмінні самоуправи змушені були оплачувати лікування тих своїх членів, що нерідко упродовж декількох років перебували за її межами. З іншого боку, практика стягнення коштів для лікування незаможних членів ґмін, опираючись на записи у книгах, негативно відображалася на фінансовому становищі лікарень: витрачені суми поверталися їм зі значним запізненням.

Становище дещо змінилося із введенням в дію 22 березня 1924 р. закону «Про соціальну опіку» [2, с.145]. Новий законодавчий акт закріпив деякі зміни у цій галузі діяльності самоврядування та створював для неї правові підстави. З його прийняттям соціальна опіка ставала обов'язковою ділянкою праці органів самоврядування. Одночасно вона набувала значно більшого обсягу: робота самоуправ у цій галузі не обмежувалася лише оплатою лікування незаможних членів ґмін, але й «включала в себе забезпечення за рахунок громадських коштів необхідних життєвих потреб тих осіб, котрі не могли здійснити цього власними силами» [2, с.146]. Це передбачало усі типи опіки над дітьми, каліками, вбогими, бездомними та непрацездатними, а також захист материнства, піклування про злочинців, котрі відбули покарання, турботу про осіб, потерпілих під час війни, запобігання жебрацтву і бродяжництву, боротьбу з алкоголізмом тощо.

Закон від 22 березня 1924 р., детально окреслюючи умови ґмінного членства, проголошував: а) тимчасову допомогу громадянам повинна надавати та ґміна, на території котрої перебувала потребуюча допомоги особа; б) тривалу опіку ґміна зобов'язана була надавати тим громадянам, котрі мешкали у її межах принаймні один рік, в іншому випадку кошти опіки, витрачені ґміною, на території якої тимчасово проживала потребуюча допомоги особа, поверталися ґміні державою [2, с.147].

У випадку невиконання повітовими союзами самоврядування перелічених обов'язків, передбачених законодавством, міністр праці та соціальної опіки мав право примусово утримати відповідні суми із бюджетів союзів. Стосувалося це однаково всіх форм та видів здійснення самоуправами соціальної опіки.

З метою ефективнішого виконання такого роду обов'язків, ґміни за згодою повітового сеймику, могли об'єднуватися у спеціальні союзи. Подібне об'єднання зусиль повітів та виділених із повітів міст вимагало дозволу воєводи. Окрім того, створення таких союзів потребувало затвердження міністра праці та соціальної опіки в узгодженні з міністром внутрішніх справ Речіпосполитої. На підставі ухвали сейму об'єднання інституцій самоврядування у союзи соціальної опіки могло здійснюватися навіть примусово.

Отже, згідно із законодавством, виконання функцій соціальної опіки, включаючи необхідні при цьому витрати, покладалося, за незначним винятком, на повітові союзи самоврядування. Саме їх обов'язком була організація та утримання спеціальних закладів, а також фінансова допомога тим ґмінам, котрі через відсутність коштів не могли нести пов'язаних із добродійною діяльністю необхідних витрат. Наприклад, у 1927–1928 рр. на соціальну опіку повітовими союзами самоврядування Волинського воєводства витрачено близько 1,5 млн злотих (далі – зл.), зокрема: виконавчим відділом Дубнівського повітового сеймику 99680 зл., Горохівського – 1999 зл., Костопільського – 7403 зл., Ковельського – 267985 зл., Кременецького – 267985 зл., Любомльського – 12764 зл., Луцького – 79347 зл., Рівненського 77597 зл., Володимирського – 29986 зл., Здолбунівського – 59098 зл. Магістрати виділених із повіту міст Луцька, Рівного та Ковеля за цей же період часу на добродійну діяльність витратили відповідно 78846, 168238 і 143893 зл., що в середньому становило 12 % їх бюджетів [3, с.15].

У тому випадку, коли утримання закладів та установ перевищувало фінансові можливості навіть повітових союзів самоврядування, це здійснювалося державою. Так, у 1928–1929 бюджетному році Здолбунівський повітовий сеймик передбачав виділити на соціальну опіку 92200 зл. Однак у змозі був асигнувати не більше 60 тис. зл., з огляду на що повітовий союз самоврядування зменшив розмір фінансування сирітського притулку в місті Острозі, виділивши кошти лише на харчування та навчання дітей і відклавши необхідний ремонт приміщення притулку й придбання для його вихованців білизни та одягу на майбутнє. Саме тому 15 лютого 1928 р. виконавчий відділ сеймику звернувся із проханням до воєводського управління про фінансову допомогу в утриманні острозького притулку [4, с.58]. У жовтні цього ж року виконавчий відділ Любомльського повітового сеймику зміг виділити на утримання єдиного в повіті закладу соціальної опіки – школи для сиріт та напівсиріт лише 100 зл. щомісячно. Враховуючи це, а також необхідність будівництва нового приміщення для школи, сеймик Любомльського повіту також змушений був звернутися з проханням про допомогу [4, с.23].

Виконуючи завдання в галузі соціальної опіки, самоуправи досить часто стикалися не лише із фінансовими труднощами. У квітні 1928 р. Ковельський повітовий сеймик через непридатність приміщення ліквідував сирітський притулок у Ковелі, в якому перебувало 30 дітей. Виникла необхідність розміщення його вихованців в інших шести закладах, котрі утримувалися повітовим союзом самоврядування. Але проблема полягала в тому, що вони були переповненими: там перебувало 50 дітей репатріантів і 60 сиріт з інших повітів, де не було притулків [4, с.18]. Так, згідно із повідомленнями повітового сеймику, в Ковельському спортивному таборі для дітей-сиріт замість передбачених штатом 25 перебувало 32 вихованці. Переповненими були повітові школа та літній табір для дівчаток у Мацейові. Одночасно на утриманні Ковельського повітового союзу самоврядування перебували й спеціалізовані заклади соціальної опіки для хворих туберкульозом дітей – санаторії у селах Брюховичі та Адамівка, в яких на лікуванні перебувало 60 хлопчиків та дівчаток, а також Маневицький туберкульозний санаторій, де лікувалося 30 хворих сиріт. Усього у закладах соціальної опіки Ковельського повітового сеймику перебувало 223 вихованці із них: 50 утримувалися за державний кошт, 62 – іншими повітовими союзами самоврядування, а 111 – саме Ковельським повітовим сеймиком [4, с.16].

В умовах економічної кризи особливо актуальною була допомога безробітним, в інших випадках – потерпілим від пожеж та стихійних лих. Так, у 1928 р. з метою підтримки працівників цукроварні у Житині Рівненського повіту, котрі втратили роботу, повітовим союзом виділено 1,802 тис. зл. [5, с.1]. У 1930 р. магістрат міста Костополя організував комітет допомоги потерпілим від пожежі 1 серпня 1929 р., який при сприянні старости зібрав 4 тис. зл., завдяки чому «найбідніші погорільці мали можливість приступити до відбудови своїх помешкань» і вже до 31 березня 1930 р. завершено будівництво 6 цегляних та 5 дерев'яних будинків [6, с.10].

Найбільш розповсюдженими були випадки, коли добродійна діяльність, здійснювана органами самоврядування, охоплювала окремі сім'ї незаможних членів ґмін, які потребували невідкладної реальної допомоги з боку самоуправ. Це було досить поширеним явищем, прикладом чого може слугувати звіт виконавчого відділу Любомльського повітового сеймику, який, виконуючи розпорядження воєводського уряду, 4 листопада 1927 р. ухвалив надавати упродовж 1928–1929 рр. постійну фінансову допомогу мешканцю села Згорани Лукашу Шелешцюку. Матеріальне становище його сім'ї встановлено Згоранською ґмінною управою і зафіксовано протоколом від 10 жовтня 1927 р.: «Лукаш Шелешцюк має три десятини землі, будинок, 2 корови, 1 коня і 1 свиню. Родина складається з дружини Анісії, дочок Марії і Теодори, сина Василя та сестри Ганни, непрацездатної каліки. Шелешцюк сам каліка без правої ноги» [4, с.40]. Враховуючи каліцтво двох членів сім'ї, їх непрацездатність та пов'язане з цим важке матеріальне становище, ґмінна управа прийняла рішення про надання допомоги цим мешканцям.

Наведені приклади можуть слугувати доказом того, що добродійна діяльність самоуправління набувала найрізноманітніших форм та проявів. Соціальною опікою самоврядні структури охоплювали як окремих мешканців воєводства, так і цілі соціальні групи (безробітних, ветеранів війни, інвалідів, дітей-сиріт і т.п.).

Загалом, характеризуючи форми й методи, здобутки й прорахунки діяльності інституту місцевого самоврядування на Волині у міжвоєнний період, передусім слід відзначити, що головним його завданням було забезпечення потреб населення й піднесення його загального життєвого рівня. Там, де держава була не в змозі ефективно вирішувати найгостріші проблеми соціально-економічного й суспільно-політичного розвитку краю, самоуправління успішно здійснювало свої адміністративні, координуючі та регулюючі функції, охоплюючи майже всі аспекти життя регіону. При цьому підкреслимо, що результати праці самоуправв є тим більш вражаючими, якщо враховувати постійні спроби уряду законодавчо всіляко обмежити їх незалежність, у тому числі й фінансову, а також посилити контроль за будь-якими напрямками і проявами їх діяльності.

Список використаних джерел

1. Jaroszyński M. Samorząd terytorjalny w Polsce. Stan obecny. Wnioski do reformy. Warszawa: Towarzystwo wydawnicze «Ignis», 1923. 142 s. 2. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. 1924. № 92. Poz.726. 3. Державний архів Волинської області (далі – Держархів Волинської обл.). Ф. 46. Оп. 1. Спр. 1418. 4. Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 1. Спр. 1271. 5. Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 1. Спр. 1424. 6. Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 1. Спр. 1817.

References

1. Jaroszyński, M. Samorząd terytorjalny w Polsce. Stan obecny. Wnioski do reformy [Local government in Poland. Current state. Conclusions for reform], Warsaw, 1923. 142 p. (in Polish). 2. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej [Official Gazette of the Republic of Poland], Warsaw, 1924. No 92. Item 726. (in Polish). 3. Fund 46. Description 1. Case 1418. – State Archives of Volyn region. Lutsk. 4. Fund 46. Description 1. Case 1271. – State Archives of Volyn region. Lutsk. 5. Fund 46. Description 1. Case 1424. – State Archives of Volyn region. Lutsk. 6. Fund 46. Description 1. Case 1817. – State Archives of Volyn region. Lutsk.

Ярослава Мартынюк

БЛАГОТВОРИТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОРГАНОВ САМОУПРАВЛЕНИЯ НА ВОЛЫНИ (1921–1939 ГГ.)

Одним из важных участков работы органов самоуправления на Волыни в период между мировыми войнами была благотворительная деятельность. Она предусматривала все виды опеки над детьми, инвалидами, бездомными и нетрудоспособными, а также охрану материнства, заботу о пострадавших во время войны, предотвращение попрошайничества и бродяжничества, борьбу с алкоголизмом. В условиях экономического кризиса особенно актуальной была помощь безработным, в других случаях – пострадавшим от пожаров и стихийных бедствий. В статье прослеживается как социальная опека, осуществляемая органами самоуправления, приобретала самые разнообразные формы и проявления. Подчеркивается, что их опыт и наработки в этой сфере являются весомыми и особенно ценными.

Ключевые слова: Волынское воеводство, территориальное самоуправление, гмина, община, магистрат.

Yaroslava Martynyuk

CHARITY ACTIVITIES OF SELF-GOVERNMENT BODIES IN VOLYN (1921–1939)

Studies of the formation and operation in Volyn in the interwar period, caused self-government institute a number of reasons. Local self-government played an important role in the Volyn province. In each district, commune and village community land worked elected bodies, which were designed to perform the relevant tasks in the field of economic, social, political and cultural life of the region. Placed of the local self-government significant achievements and accumulated valuable experience in the field of social care, primary education, the organization of medical care have not lost their importance in our time. Purpose using unpublished sources, domestic and foreign publishing documents and materials, the author set out to give objective and complete picture of the history and activity of urban and territorial governments in Volyn in the interwar period, show specific features and regional features.

The local self-government institute in Volyn, and in general in the Second Polish Republic had a peculiar character. He to provide the most basic needs of the population of the region designed to perform a wide range of tasks. However, as the elected institutions, they were obliged to take into

account public opinion. On the other hand, a number of laws, regulations, orders administration limited independence, making them dependent on government policy in Poland.

While some question the historical development of Volyn in the period raised some scientists, the problems related to the functioning of the government institution in 1920–1930, except for a few occasional moments have not found the proper lighting. Features of organizational formation of local self-government institute in Volyn were not the subject of a special study and remained unexplored page.

Deprived of law, that serious influence on political life, the local self-governing bodies yet solved the most pressing social and economic problems. Support for agriculture and industry, crafts and trade, large-scale urban construction and the construction of road network – this is not an exhaustive list of the tasks that set themselves and perform self-governing institutions to economic growth in the region. Especially valuable is experience of local self-government in social care.

Key words: Volyn province, territorial governments, social care, commune, magistrate.

УДК 94(477.72)»19»:364

Тарас Букреєв

ДИТЯЧИЙ БУДИНОК ЯК «ІСТОРИЧНА НЕОБХІДНІСТЬ» В ПЕРІОД ФОРМУВАННЯ РАДЯНСЬКОЇ ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ

У статті розглядається одна із форм ліквідації дитячої безпритульності в період формування радянського тоталітарного режиму – створення мережі дитячих закладів. У статті досліджено причини створення мережі спеціальних закладів для безпритульних дітей, визначено типи установ, проаналізовано характерні особливості виховної і освітньої системи цих закладів. У статті простежується кількісний склад вихованців дитбудинків в УСРР. Вперше до наукового обігу введено ряд джерел із фондів Державного архіву Херсонської області, що висвітлюють діяльність структур соціального захисту та реабілітації дітей у 20-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: дитяча безпритульність, дитячий будинок, дитяча бездоглядність, 1920-і рр., УСРР.

Проголошення незалежності України започаткувало новий період її історії, пов'язаний із національно-державним відродженням і проведенням радикальних реформ у політичній, економічній та соціальній сферах. Одним із головних завдань держави та суспільства є виховання здорового молодого покоління громадян, охорона дитинства та забезпечення максимально гідного життя й розвитку молоді. Істотне значення при цьому має подолання таких негативних явищ у середовищі неповнолітніх як безпритульність, бездоглядність та злочинність.

Соціальні та політичні зміни, що відбуваються в сучасному житті України певною мірою зумовили розвиток безпритульності. Звернення до історії подолання, а саме аналіз досягнень і помилок подолання дитячої безпритульності у 20-і рр. ХХ ст., допоможе уникнути прорахунків у вирішенні цієї проблеми у сьогоденні.

Крім того, проблематика дитячої безпритульності й бездоглядності є важливою складовою глибокого вивчення державної політики в умовах становлення тоталітарного режиму та ролі громадянського суспільства у царині захисту соціальних прав.

Досвід подолання безпритульності дітей знайшов певне відображення в науковій літературі. Питання досліджували В. Виноградова-Бондаренко [3–4], Л. Олянич [22–23], О. Парашевіна [26], В. Стремєцька [28] та інші. У цих дослідженнях подано узагальнюючі характеристики дитячої безпритульності у 20-і рр. ХХ ст.

Джерельною основою для висвітлення цього питання є матеріали 10 справ, які зберігаються у Державному архіві Херсонської області (фонди: Р-2, Р-359, Р-386, Р-414, Р-485, Р-731) та матеріали періодичних видань 20-х рр. ХХ ст.

Метою статті є дослідження процесу створення мережі спеціальних закладів для безпритульних дітей в УСРР в період формування радянського тоталітарного режиму.

Ця мета передбачає розв'язання таких завдань: проаналізувати причини створення спеціальних дитячих закладів; виявити типи дитячих установ; з'ясувати рівень задоволення такими закладами потреб суспільства.

Внаслідок Першої світової та громадянської війн в Україні в 20-х рр. ХХ ст. склалася політико-економічна ситуація, що призвела до появи таких соціальних явищ, як безпритульність і духовна безпорадність, що, поза всяким сумнівом, є соціально-психологічними явищами.